

Gezicht op Frederiksoord. Gravure uit 1825 (Museum De Koloniehof).

Weender zal spoedig naar t schijnt de grote reis aannemen' **ZAANDAM EN DE PROEFKOLONIE**

door Wil Schackmann

Het was zo'n rustig stukje Drenthe. Heide, zandverstuivingen, slechts af en toe een eenzame boerderij met bosjes eromheen... Maar nu werd de laatste hand gelegd aan nieuwbouw. Er waren 52 eenvoudige huisjes verzezen, met steeds een flinke afstand ertussen. Gezinnen uit het hele land stroomden toe. Tot de eerste vijf gezinnen die donderdag 29 oktober 1818 arriveerden, behoorde de afvaardiging uit Zaandam: Johan Weender met echtgenote, drie dochters en een 'ingedeelde'.

De armoede in het koninkrijk der Nederlanden was anno 1818 intens. De beter gesitueerden in de steden spekten de armenkassen van diaconieën en parochies voor regelmatige soepbedelingen, en dan nog werden ze voortdurend lastig gevallen door paupers die vroegen om een betaald karweitje of een aalmoes. Op het platteland gingen groepen 'nachtbidders' halfbedelend en halfdreigend de afgelegen boerderijen langs. Er moest wat gebeuren. De Maatschappij van

Weldadigheid vroeg burgers een stuiver per week opzij te leggen. Met het zo gevormde kapitaal konden arme gezinnen worden overgebracht naar het nog onontgonnen Drenthe en daar leren de eigen kost te verdienen. Het initiatief sloeg geweldig aan, zoals de Maatschappij al verwachtte gezien het 'algemeen erkend weldadig karakter onzer natie'. Alle kranten meldten juichend deze 'verbroedering', vanaf kansels werden oproepen gedaan, sympathiserende notabelen lieten

plakkaten verspreiden, in de betere buurten ging men van deur tot deur – heel Nederland wilde dat dit dorp zou worden geopend. Er werd besloten 'over te gaan tot het nemen eener proeve'. Alle steden en dorpen werden opgeroepen een subcommissie van weldadigheid op te richten om contributies te innen en alvast armen te selecteren voor uitzending naar Drenthe. Luttele dagen daarna, op 22 juli 1818, ontving de Maatschappij een briefje dat de subcommissie van weldadig-

Johannes van den Bosch, geschilderd door Pieneman (Rijksmuseum Amsterdam).

heid Zaandam haar werkzaamheden was begonnen; er waren dorpscommissies in onder meer Koog en Jisp. Laatstgenoemde dorp mocht een kolonist naar de proefnemingssturen, evenals Zaandam. Deze stad zocht mensen die zowel arm als vlijtig en netjes waren. De keus viel op Johan Weender, 47 jaar, een voormalige Duitse soldaat die was getrouwd met de geboren en getogen Zaanse Grietje van Voorst.

‘VEELVULDIGE SUKKELINGEN’

De Maatschappij van Weldadigheid hield vanaf haar oprichting nauwgezet een archief bij, waardoor de gebeurtenissen in en rond de kolonie bijna van dag tot dag zijn te volgen. Uit dit archief blijkt dat Johan Weender bij aankomst al ziek was. Hij had volgens de lokale arts ‘sedert eenige jaren asthmatiek in eenen hoogen graad’ en ‘in zijne vorige woonplaats langen tijd aan de derdendaagsche koorts gesukkelde, met welke hij hier aankwam.’ De arts zag de ziekte met om de drie dagen terugkerende koortsaanvalen somber in: ‘Zijne verregaande asthmatieke gesteldheid van borst,

zijne zware verstoppingen in den onderbuik, zijne uit één en ander voortgekomen waterzuchtige constitutie, deden mij reeds in den aanvang onzer bekendschap een ongunstige voorzegging maken omtrent de herstelling van dezen braven man.’ Dat bleek goed gediagnosticeerd. Na ruim twee maanden, 10 januari 1819, schreef de directeur: ‘Weender zal spoedig naar t schijnt de grote reis aannemen.’ Tien dagen later overleed hij ‘na veelvuldige sukkelingen’. Grietje van Voorst bleef achter met dochters van achttien, elf en twee jaar, plus een jongeman van 22: Frans Looimeijer, soms ook Looimeier of Lohmeijer genoemd. Deze was bij het gezin ingedeeld omdat er anders onvoldoende arbeidskracht in huis was. Want de proefkolonie was geen vakantiecamp. Mannen en oudere jongens werkten er zes dagen per week op het land. De andere kinderen en de vrouwen spinnen wol en vlas. De verzorging was goed. Direct bij aankomst werden de kolonisten in de blauwe, uniforme kleren gestoken. De gedachte daarachter was, dat mensen

met nette spullen zich automatisch netjes zouden gedragen, maar ook: ‘De desertie wordt door eene herkenbare soort van kleding moeilijk gemaakt.’

‘NIMMER BESLUITELOOS’

Het snel uitgedunde gezin Weender bewoonde hoeve nummer 8, in de eerste rij vanaf de weg. De huisjes waren eenvoudig, niet groot, maar onvergelijkbaar beter dan de armenhuisvesting in de steden. In Frederiksoord zijn nog veel van die huisjes in hun oorspronkelijke staat te zien, zij het met dubbel glas en centrale verwarming. De bedoeling was, dat iedereen met zijn werk niet alleen de eigen kost bij elkaar scharrelde, maar ook de gedane investeringen terugverdiende, inclusief de verstrekte kleding en huisraad. Hieruit zou een nieuwe kolonie gesticht kunnen worden, een volgende, enzovoort. Achter deze ambitieuze plannen stond generaal-majoor Johannes van den Bosch (38 jaar), een self-made man en een charmeur, maar vooral een doener, een aanpakker, een wervelwind: ‘Ik ben nimmer besluiteloos en draal

nog minder.' Op een website wordt hij aangeduid als 'een 19de eeuwse variant op wat we tegenwoordig een ADHD-er zouden noemen'. Dat is misschien wel een beetje waar. Maar de Volkskrant schreef: 'Op de keper beschouwd verdient die man een monument', en daar ben ik het ook mee eens. Het ging niet altijd fijntjes, maar Van den Bosch probeerde tenminste wat tegen de armoede te doen.

OP DE POF

De arbeidsprestaties van de Weenders vielen tegen. Toen de directie in 1820 voor het eerst de kolonisten beoordeelde (goud, zilver, koper of niets) kreeg de weduwe nog een koperen medaille, maar het gezin behoorde tot de minstverdienende kolonisten. Ze losten niet af op de investeringen, maar hun schuld nam toe doordat ze af en toe nieuwe kleding nodig

De standaardkleding voor mannen...

hadden en 's winters soms voedsel op de pof kregen. Dan nog hadden ze het allerminst ruim. In januari 1821 werd het de weduwe Weender te gortig en klaagde ze bij haar subcommissie. 'Door den dood van mijn man', schreef ze, 'heb ik niet zo veele vruchten van den akker genoten, als andere colonisten. Kleeding en verschooning wordt minder, en zonder afbetaaling, kan ik genen nieuwe op rekening bekomen.' De ingedeelde jongeman Frans Looemeyer was toen al het huis uit. Hij was getrouwd met een dochter van de proefkolonist uit Gouda en bij zijn schoonfamilie ingetrokken. In zijn plaats kwam er bij de Weenders een nieuwe man in huis – de oudste dochter was in het najaar van 1820 getrouwd met een boerenzoon uit de omgeving. Maar Grietje schreef: 'Mijnen behuwd zoon kan mijnen verachterden toestand niet alleen dragen. Dat zoude hem den moed veelligt benemen.' In een door secretaris J. Koopmans ondertekende brief verlangde de subcommissie Zaandam dat er iets gebeurde aan de armoede van het gezin. Maar de directeur van de kolonie antwoordde: 'Het mankeerd vrouw Weender aan oppassendheid, en wanneer zij haren man niet hadt verloren, geloof ik dat hare zaken veel beter zouden zijn gederigeerd worden.' En: 'De oudste dochter, Jans genaamd, is meer tot last dan steun van t huisgezin.' Gelijktijdig moest hij toegeven 'dat den toestand der weduwe minder voordelig, dan dien van andere kolonisten is'. Kort daarna werd een achtjarige jongen uit Leeuwarden bij het gezin ondergebracht, voor wiens verzorging de Leeuwardense regenten vijftig gulden per jaar bijdroegen. Later in het jaar leek het erop alsof Frans Looemeyer met zijn vrouw en kind in hoeve 8 zou terugkeren. Zijn schoonfamilie was naar Gouda teruggegaan en de subcommissie van Weldadigheid Zaandam meende 'dat zij regt heeft om het gezin van de wed: Weender aan te vullen' en 'dat Fr. Lohmeijer met zijne vrouw en kind zeer wel als ter

wederaanvulling in dat gezin ingedeeld worden kan.' De subcommissie voegde daar dreigend aan toe: 'Wat ook de wed: Weender daar tegen zoude willen inbrengen.' Grietje Weender piekerde er niet over en kreeg bijval van de koloniedirectie: 'Reeds slapen boven op den zolder, in twee afdeelingen verdeeld, aan de ééne zijde de moeder met de kinderen, aan de andere zijde de gehuwde dochter met haar man; waar toch zoude nu een derde slapen, zonder de zedelijkheid te kwetsen?' Het ging dan ook niet door, maar dat zinde de subcommissie niet.

'ONTVLUGTEN'

Er volgde meer conflictstof. In 1822 zond Zaandam het gezin Thesink of Thesing naar Drenthe, maar dat kon niet aarden op de kolonie. Na een jaar meldde de directeur 'dat de kolonist Thesink van Zaandam, met zijne twee kinderen de kolonie heimelijk heeft verlaten, agterlatende zijne vrouw en overige kinderen'. Drie maanden later had 'ook de vrouw met hare kinderen weten te ontvlugten'. De aan hen verstrekte gereedschappen en kledingstukken plus de geconsumeerde voeding in de tijd dat de kostwinner al weer in Zaandam zat, werden bij de subcommissie in rekening gebracht voor totaal 266.87½ gulden. Zaandam antwoordde de landelijke leiding in september 1823 verbaasd: 'Is het billijk dat wij voor de luiheid van dezelve boeten; wij, die geen toezigt over hem hebben?' In het ontvangen antwoord was volgens Zaandam 'van alle punten slechts een, en dit naar ons inzien zeer onvolledig beantwoord'. Zaandam stuurde 21 november een lijstje met zeven vragen, hoorde niets, herhaalde in april 1824 die vragen, hoorde weer niets en had er toen genoeg van. Op 5 juni 1824 meldden de leden van de subcommissie aan Burgemeesteren en Wethouders van de stad Zaandam dat ze 'met eenparige stemmen' hadden besloten 'hunne posten neder te leggen'.

‘ONTVANGEN EN VERZONDEN’

De inwoners van Zaandam hadden vanaf het begin ruim 3600 gulden gecontributeerd. Hoeveel mensen waren daarmee geholpen? ‘Eene weduwe met ééne dochter slegts en misschien nog een persoon bij haar of elders ingedeeld. Terwijl die weduwe zoo wij wel onderrigt zijn eene schuld heeft van meer dan f 500-, niet tegenstaande zij altoos voor vlijtig en oppassend is gehouden, en zelfs eene medaille ten bewijze hiervan verdiend had.’ De Zaandamse commissie durfde haar contribuanten niet meer onder ogen te komen. ‘Hoe toch kunnen wij blijven in eene administratie wanneer wij aan de contribueerende leden geene andere verantwoording doen konden, dan: wij hebben de gelden van de leden ontvangen en dezelve verzonden aan de Permanente Commissie.’

...en voor vrouwen.

Onder grote druk van de permanente commissie, die landelijk leiding gaf aan het project, zorgden Burgemeesteren en Wethouders dat de subcommissie haar werk weer opnam, maar van een goede verstandhouding was geen sprake meer. Zaandam was lang niet de enige plaats die er de brui aan gaf. Het ‘algemeen erkend weldadig karakter onzer natie’ bleek een kortademige aangelegenheid: men wilde wel geven, maar dan moest het ook klaar zijn. Bovendien kostte de stichting van Veenhuizen in 1823-1824 en de gedwongen verplaatsing van wezen daarnaar toe de Maatschappij veel goodwill, contribuanten en subcommissies. De familie Weender had daar niet veel last van; deze keerde nooit meer terug, maar bleef op de kolonie, waar de kinderen goed onderwijs kregen (met leerplicht was de Maatschappij van Weldadigheid een eeuw eerder dan de rest van Nederland), de gezondheidszorg relatief goed was, en waar de kolonisten konden rekenen op een gegarandeerde verstrekking van werk en eten. Zo’n zekerheid van bestaan was in de rest van de samenleving niet te krijgen. Moeder Grietje trouwde in 1825 met een 65-jarige Groningse koloniale huisverzorger, die de verantwoordelijkheid droeg voor een hoeve met zes weeskinderen. Samen zorgden Grietje en haar echtgenoot nog een aantal jaren voor kinderen uit Grietjes geboortestreek, gezonden vanuit het dorpsweeshuis van Koog. De middelste dochter trouwde met een kolonistenzoon uit Bourtange die zijn vader opvolgde als kolonist, de jongste dochter met een zoon van de proefkolonist uit Vlissingen – zij werden ook kolonist en behoorden tot de allereerste bewoners van een van de eerste woonvoorzieningen voor bejaarden die de Maatschappij tegen het eind van de negentiende eeuw opende. Ze overleden er kort na elkaar, in 1894.

Aankomstlijst eerste kolonisten,
Drents Archief⁴⁴

Wil Schackmann is schrijver van het boek De proefkolonie, vlijt, vaderlijke tucht en het algemeen erkend weldadig karakter onzer natie, over het begin van de Maatschappij van Weldadigheid, uitgeverij Mouria, 2006. Evenals het boek is dit artikel geheel gebaseerd op het archief van de Maatschappij van Weldadigheid bij het Drents Archief. Voor dit artikel is met name de ingekomen post van de permanente commissie gebruikt, de invoernummers 48 - 73. Er bestaat een museum gewijd aan de landbouwkoloniën, de Koloniehof te Frederiksoord. Informatie op internet: www.mvwfrederiksoord.nl, www.dekoloniehof.nl, www.deproefkolonie.nl. Genealogische informatie over het geslacht Weender staat op <http://members.home.nl/t.bais>